

Johannes Hoornbeeck (1617-1666) was hoogleraar te Leiden en Utrecht. Hij stond bekend als Voetiaan en heeft Voetius' *Disputatie over de geestelijke verlating* uitgebreid. Als theoloog nam hij de pen op tegen diverse dwalingen. Hij schreef verschillende handboeken o.a. voor de preekkunde, de dogmatiek, de apologetiek en de catechese. Hij hield zich ook bezig met de Joden en de moslims. Hij was als groot geleerde en pastoraal theoloog een waardige vertegenwoordiger van de beweging van de Nadere Reformatie.

Dr. T. Brienen schreef al veel boeken en artikelen over de 'oudvaders'. Hij promoveerde op een dissertatie over de prediking van de Nadere Reformatie.

T. Brienen

Hoornbeeck

EEN INLEIDING
MET KERNTekSTEN

Hoornbeeck

NUR 704

ISBN 978 90 8865 025 3

9 789088 650253

de groot

goudriaan

JOHANNES HOORNBEECK
(1617-1666)

eminent geleerde en pastoraal theoloog

dr. T. Brienen

de groot goudriaan

De serie Inleidingen met kernteksten staat onder redactie van drs. E.G. Hoekstra en dr. R. Kranenburg

© 2008 Uitgeverij De Groot Goudriaan – Kampen
www.degrootgoudriaan.nl
Omslagontwerp: Garage BNO
ISBN 978 90 8865 025 3
NUR 704

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veele-
voudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of open-
baar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, me-
chanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Voorwoord 7

1. Tijdsbeeld 9
2. Geboorte – opvoeding – eerste vorming 14
3. Studie – predikantschap – promotie 15
4. Hoogleraar: 18
 - Te Utrecht 18
 - a. Zijn publicaties uit de Utrechtse tijd: 19
 - Over de Joden en hun bekering 19
 - Over de mystici en hun afwijkingen 22
 - Over de geestelijke verlatingen 22
 - Over de doop 25
 - Zijn homiletiek 27
 - Zijn preek 30
 - Enige polemische publicaties 38
 - Over euthanasie of het goede sterven 43
 - Zijn hoofdwerk: *Summa Controversiarum Religionis* 48
 - Een dogmatisch naslagwerk 78
 - b. Disputaties 79
 - c. Zijn gemeentelijk werk 79
 - d. Zijn vertrek uit Utrecht 82
 - Te Leiden 83
 - a. Zijn persoonlijk leven 83
 - b. Zijn kerkelijk werk 83
 - c. Zijn academische functie 84
 - d. Zijn publicaties uit de Leidse tijd:
 - Over de catechisatie 85

- Over de verdorvenheid van de mens 88
 Nogmaals over Joden en heidenen 89
 Over de sabbat 95
 Over de leningen aan armen 102
 Nogmaals over de brownisten 103
 Zijn Theologia practica 108
 e. Disputaties 113
 Tijd in Leiden vergeleken met die in Utrecht 114
5. Zijn sterven 115
6. Zijn betekenis 117
 Voor de theologie 117
 Voor theologen 119
7. Enige kernteksten 121
 Over het preken 121
 Gebed voor de Joden 124
 Troost in geestelijke verlatingen 125
 Kenmerkenprediking 127
 Over de roomse mis 130
 Over het doen van geloofsbelijdenis 132
 Over de tijdsduur van de preek 134
- Literatuur 136
- Noten 139

Voorwoord

Onder de Oudvaders neemt Johannes Hoornbeeck een zeer waardige plaats in. Hij kende wel dertien talen, waaronder Chaldeeus, Arabisch, Syrisch, Italiaans en Spaans. Daarbij heeft hij in zijn korte levenstijd (hij is maar 48 jaren oud geworden) ontzaglijk veel geschreven. De Zuid-Afrikaan J.W. Hofmeyr noemt 17 werken uit zijn Utrechtse periode en 25 uit zijn Leidse tijd, terwijl er 84 disputaties onder zijn leiding zijn verdedigd¹. Daarom kan hij met recht een eminent geleerde worden genoemd.

Hij was ook een 'oude schrijver', die de (theologische) wetenschap niet beoefende om de wetenschap, maar hij wilde deze dienstbaar stellen aan de kerk, aan de vorming van haar leden en de opbouw van het geloof. Ik denk aan wat hij – samen met G. Voetius, met wie hij zeer bevriend was – uitgaf over de geestelijke verlatingen; wat hij schreef over het zalige sterven, over de catechese (oorsprong, gebruik en nut), over de heiliging van Gods naam en Gods dag (= zondag). Hij publiceerde in het Nederlandse taalgebied als eerste ook een volledige homiletiek, d.i. een handboek voor beginnende en gevorderde predikanten. Het is niet teveel gezegd hem dan ook als een pastoraal theoloog aan te duiden.

Dit deel van de serie Oudvaders wil een inleiding zijn tot het leven en de werken van Johannes Hoornbeeck, opdat hij meer dan tot nu toe in de belangstelling zal komen, waarop hij zeker recht heeft.

I. Tijdsbeeld

Het was een bijzondere tijd, waarin Johannes Hoornbeeck werd geboren, opgroeide, studeerde en als predikant en hoogleraar te Utrecht en te Leiden werkte. Er was beweging op allerlei gebied, internationaal en ook nationaal. Daarom is het goed deze tijd kort te schetsen.

De Reformatie was doorgebroken vanuit Wittenberg, Zürich, Straatsburg, Genève en Londen en breidde zich almeer uit over Europa. De beweging van de Wederdopers kwam in deze periode in wat rustiger wateren. De Contra-Reformatie met het Concilie van Trente (1545-1563) liet haar uitwerking nog steeds gevoelen. Het Humanisme waaierde breed uit, vooral aan de vele hogescholen en universiteiten, die overal verzezen.

In dezelfde tijd werden de grote oorlogen in het westen van Europa uitgevochten. Spanje met zijn koning Filips II was verreweg de meerdere van Frankrijk en Engeland en probeerde zijn machtspositie in Europa te handhaven. In Frankrijk wisten de Rooms-Katholieken de Hugenenotenen aan zich te onderwerpen. In Engeland had koningin Elizabeth I (1558-1603) gezorgd voor een stevige positie van de Anglicaanse staatskerk tegenover Rome, hoewel altijd geflankeerd door het zich verzettende Calvinisme in Schotland. In de Nederlanden werd de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) tussen de Oranjes en de Spaanse onderdrukkers met een uiteindelijke overwinning van de eersten afgerond. Deze strijd werd geflankeerd door de z.g. Dertigjarige Oorlog (1618-1648), waarin het ging om de brandende vraag of de opperheerschappij van Spanje-Habsburg in Europa zou

worden gehandhaafd. Met de Westfaalse vrede in oktober 1648 werden de machtsblokken zo goed mogelijk over de landen en hun leiders verdeeld.

Vanaf 1643, de periode van de regering van Lodewijk XIV, was Frankrijk onder zijn leiding er telkens op uit om meer macht en gebied in handen te krijgen. In 1667 zetten de Fransen de aanval op de Spaanse Nederlanden in en trachtten grensgebieden in het zuiden van de Nederlanden in te lijven. Maar hiermee staan we aan de rand van de periode van het leven en werken van Johannes Hoornbeeck.

Italië, de Nederlanden (toen de Zuidelijke Nederlanden en wat nu België is, en de Noordelijke Nederlanden, wat nu Nederland is, samen) en ook Duitsland gaven in deze tijd een sterke bloei van de steden en hun culturen te zien. Onderlinge handel, economische ontwikkeling, overzees goederenvervoer, ontdekkingsreizen, de opbloei van literatuur, bouw-, schilder- en beeldhouwkunst en het drukken van vele boeken vulden het tijdsbeeld. 'Boeken zijn onmisbaar voor de verspreiding van kennis en cultuur. In de zeventiende eeuw ontwikkelden zich ongekende activiteiten op het gebied van het drukken, uitgeven, verkopen en verzamelen van boeken, die tot ver buiten de grenzen van de Republiek reikten'². De wereld verbreedt zich en gaat open zowel naar de diepte door een sterke ontwikkeling van wetenschap en kennis, als naar de wijde uitgestrektheid van scheepvaart en handel. Denk bij dit laatste aan het werk van de V.O.C. (de Verenigde Oost-Indische Compagnie, 1602) en de W.I.C. (de West-Indische Compagnie, 1621), met hun vele vestigingen in het buitenland, waardoor men in aanraking komt met andere godsdiensten, geloven en culturen. Die dwingen tot reacties en tot het bepalen van eigen standpunten. Er ontstaat in deze tijd ook een sterke zendingsdrift. Dat wordt zichtbaar binnen het

rooms-katholicisme, maar niet minder binnen het gereformeerd protestantisme. Dit krijgt bijzondere neerslag in de bezinning op en de wetenschappelijke verantwoording van de opdracht tot missie van de kerk o.a. bij G. Voetius en in navolging van hem ook bij J. Hoornbeeck. Er vestigden zich ook Joden uit Spanje, Portugal, Polen, Litouwen en nog andere streken in ons land, die toevlucht zochten in Amsterdam, Haarlem, Kampen, Amersfoort, Nijkerk en meerdere plaatsen vanwege de tolerante houding van ons volk tegenover hen. In 1612 waren er in Amsterdam meer dan 7.500 Joden op een totale bevolking van 180.000 inwoners. In economisch en cultureel opzicht behoorden de Nederlandse Joden in de Republiek tot één van de invloedrijkste gemeenschappen in het westen van Europa. Dit vroeg om bepaling van de houding van de Gereformeerden tot hen. Daaraan heeft bijzonder Hoornbeeck behoorlijke aandacht besteed, zo we zullen zien.

In de Nederlanden zelf vonden in deze tijd vele kerkelijke vergaderingen plaats tot ordening en versteviging van de, zoals Hoornbeeck ze zal noemen, 'christelijke gereformeerde' kerken en religie. Maar hij maakte als kind en jongen ook de diepingrijpende theologische verwickelingen tussen de Remonstranten en Contraremonstranten mee, die nog lange tijd in de kerken en aan de theologische opleidingen in het land hun nawerking hadden, al had de Dordtse Synode (1618-1619) de remonstrantse leer veroordeeld. Het ging om een stevige handhaving van het gereformeerde belijden, soms met min of meer scholastieke redeneermethoden, waarmee de orthodoxie haar intrede deed³.

De genoemde Synode had er ook voor gezorgd, dat er een goede Nederlandse vertaling van de gehele Bijbel tot stand werd gebracht, zodat voortaan deze *Statenvertaling* algemeen kon worden gebruikt in de kerk, thuis en op

school. Dit heeft een blijvende invloed uitgeoefend in de samenleving en op ons taalgebruik. 'De statenbijbel was het enige boek, dat in alle gewesten werd gelezen en herlezen', aldus O.J. de Jong. 'Hij beïnvloedde allereerst de kanseltaal, maar op den duur ook de schrijftaal en de stijl. En zo bevorderde hij het tot stand komen van een eenvormig nederlands' 4.

Ondertussen had in kerk en theologie na de periode van de Reformatie, ongeveer vanaf het laatste kwart van de zestiende eeuw, een omslag in het denken plaats. We zien dan een verschuiving zich voltrekken, die vooral duidelijk wordt op drie punten die voor de Reformatie van primaire betekenis waren.

In de Reformatie gold het *sola fide* als een betrouwbaar fundament voor de zekerheid van het heil. Doch spoedig werd de vraag al sterker omtrent de waarde van de ervaring. Het *door het geloof alleen* vroeg om aanvulling van de experientia of de beleving van het geloof. Zo ontstond er in deze periode van de kerkgeschiedenis een eigensoortige beweging nl. het piëtisme, die vooral in Duitsland, Engeland/Schotland en de Nederlanden zijn eigen vertegenwoordigers kreeg. Men spreekt in onze tijd over het Duitse piëtisme, het Engelse puritanisme en over de Nederlandse Nadere Reformatie als stromingen binnen het Europese piëtisme. Deze beweging staat op het standpunt dat de Reformatie wel een goede leer bracht, doch dat daarmee het (samen)leven nog niet 'gereformeerd' was. Daarom gingen nu verschillende theologen en leidende kerkleden ijveren voor een verdere doorwerking van de reformatorische beginselen voor heel het terrein van het leven, zowel wat betreft het sociaal-maatschappelijke aspect als ook wat betreft het persoonlijk-innerlijke aspect van dit leven. Men wil de praxis pietatis, de praktijk der godzaligheid, breed bevorderen.

Zo kwam er als tweede verschuiving in de reformatorische belijdenis van de rechtvaardiging de factor van de heiliging bij. Men moet niet alleen van vergeving van de zonden weet hebben, maar ook van de vernieuwing van het leven tekenen geven, waaruit de kracht van de genade moet blijken. Vandaar dat er bij de vertegenwoordigers van deze beweging een sterke gerichtheid is enerzijds op het innelijke (door)leven en anderzijds ruime aandacht wordt gevonden voor het ethische aspect van het Evangelie en de werking van de Heilige Geest in het gehele leven van de gelovigen. Men zocht ook voortdurend naar de ernst en de eeuwigheidsachtergrond van het leven. Leiders in deze beweging in de Nederlanden waren o.a. Willem Teellinck en Gisbertus Voetius. Johannes Hoornbeeck heeft zich ook bij deze beweging aangesloten.

Het derde punt van nadere aandacht betreft het terrein van de kerk. De kerk kwam almeer in het centrum van het leven te staan als plaats van het heil voor de gemeenschap. Het is van groot belang tot de recht belijdende kerk te behoren. Men moet gereformeerd zijn in geloven en belijden. Deze drie zaken hebben binnen de beweging van de Nadere Reformatie primaire betekenis gekregen. Het geloven moet beleefd, ervaren worden naar de binnenkant van het bestaan. Ook behoort dit geloven zich te openbaren in een waar christelijk, heilig, publiek leven. En in de gemeenschap der ware gereformeerde kerk wordt men hierin gevormd en gevoed.

Deze gezichtspunten stonden sterk op de voorgrond in deze periode van de geschiedenis van kerk en theologie.

In elk geval leefde Hoornbeeck in een roerige tijd vol beweging en ontwikkeling op internationaal, maatschappelijk, kerkelijk, theologisch, ethisch en individueel vlak.

2. Geboorte – opvoeding – eerste vorming

In Haarlem woont in het begin van de 17de eeuw het echtpaar Tobias Hoornbeeck en Janneke Baers. Op 4 november 1617 wordt de eerste zoon geboren en ze noemen hem Johannes, welke naam betekent 'De Heere is genadig'. Er zullen na hem nog acht kinderen volgen. Vader Tobias is oorspronkelijk afkomstig uit een Vlaams koopmansgeslacht, dat in 1548 wegens ernstige geloofsvervolging uit Vlaanderen moest vluchten. Hij is zelf ook koopman, die het voor zijn tijd prima doet. Hij komt in Haarlem terecht. De ouders laten op 22 november hun zoon Johannes dopen in de Hervormde kerk. Zo begint zijn levensweg in een christelijk en kerkelijk gezin.

Wanneer hij er aan toe is, sturen zijn ouders hem in zijn geboortestad Haarlem naar school. Op zesjarige leeftijd leert hij al Latijn. Als jongen van dertien had hij al genoeg geleerd om naar een universiteit te kunnen gaan. Omdat hij echter te jong was, moest hij wachten. In die wachttijd wordt hij ondertussen ingeleid in de z.g. klassieke wetenschappen.

3. Studie – predikantschap – promotie

Op 15 april 1633 wordt Johannes – nog maar goed 15 jaar oud – ingeschreven als theologisch student aan de universiteit te Leiden. Hij leert er Hebreeuws en Aramees, volgt er colleges in de filosofie en bij de hoogleraren A. Thysius en A. Walaëus jr. colleges in de theologie. Kennis van de Oosterse talen doet hij op bij de hoogleraren C. l'Empereur en J. Golius. In deze tijd genoot de Leidse universiteit grote bekendheid vanwege de studie van de Oosterse talen. Ook komt Johannes Hoornbeeck hier al in aanraking met het Jodendom en met de relatie van Kerk en Israël.

Er breekt in 1635 een pestepidemie uit in Leiden. Johannes vertrekt dan naar Utrecht, waar hij zijn studie voortzet. Hier volgt hij een semester de colleges van de zeer vermaarde professor Voetius, die toen naam begon te krijgen en grote indruk op hem maakte. Op 14 mei 1636 verdedigt hij bij deze hoogleraar een wetenschappelijke verhandeling *De sacrificio Melchizedeki* (= Over het offer van Melchizedek).

Wanneer hij in Utrecht hoort, dat de pestepidemie in Leiden afneemt, gaat hij terug naar deze stad om daar verder te studeren en zijn kandidaatsstudie theologie af te ronden. Toen zijn vader in 1637 stierf, ging hij in Haarlem bij zijn moeder inwonen om haar in het verlies van haar man bij te staan en de zaken van zijn overleden vader te regelen. Ondertussen blijft hij in het ouderlijk huis ijverig doorstuderen.

In 1638 legt hij te Leiden het z.g. praeparatoir examen

voor de classis Leiden af met goed gevolg. Hij wordt dan tot proponent verklaard, d.w.z. hij mag in de gereformeerde kerken gaan preken en is dan beroepbaar.

We zullen zien, dat Leiden en Utrecht niet alleen in de studie, maar ook in het verdere leven van Hoornbeek een grote rol zullen blijven spelen.

Hij wordt na zijn examen inderdaad beroepen en wel in de Nederlandse vluchtelingengemeente, een gemeente 'onder het kruis' – zo werden toen de gemeenten, die niet door de

overheid erkend werden, genoemd – te Mühlheim bij Keulen. Op 1 maart 1639 wordt hij er, nog geen 22 jaar oud, bevestigd als predikant van de Nederlands Gereformeerde Gemeente 'onder het kruis'. Hier blijft hij een goede vijf jaren werken als dienaar van het evangelie van Jezus Christus. Doch door moeilijkheden hem van roomse zijde in de weg gelegd, kon hij niet langer in Mühlheim blijven. In begin 1644 komt er een beroep uit Maastricht (19 februari) en ook één uit Graft in Noord-Holland (3 maart). Hij neemt het eerste beroep aan. We zouden hem daarom weldra in die Limburgse stad verwachten. Maar de dingen lopen anders, zo zullen we zien.

Tijdens zijn predikantschap te Mühlheim is Johannes Hoornbeek aan het studeren gebleven. De theologische bezinning en nadere bestudering hebben nu eenmaal zijn hart. Op 21 december 1643 is het zover, dan promoveert hij tot doctor in de theologie bij professor C. de Maets te Utrecht. Johannes Hoornbeek ontvangt ook grote waardering voor zijn studie, want vóór hij naar Maastricht zou verhuizen, krijgt hij op 3 mei 1644 een aanbieding van het professoraat in de theologie aan de Utrechtse Hogeschool als opvolger van professor M. Schotanus, die op 6 april was overleden. Ook komt er op 15 mei van datzelfde jaar een

verzoek om hoogleraar theologie te worden aan de Illustre School te Harderwijk. Maar Hoornbeek aanvaardt de aanbieding van Utrecht en op 6 juli, goed 26 jaar oud, inaugureert hij te Utrecht met een oratie *De studio Sacrae Theologiae* (= Over de studie van de Heilige Theologie).

Zo weet Hoornbeek bij het werk voor zijn gemeente in een vrij kort tijdsbestek een dissertatie te vervaardigen, krijgt hij in begin 1644 twee beroepen en ook nog twee benoemingen tot hoogleraar. Dit betekent een nogal turbulente periode in zijn leven en werken.

In zijn Utrechtse inauguratie noemt hij naast een gedegen studie van de oorspronkelijke talen van de Heilige Schriften nl. Hebreeuws, Aramees en Grieks, als de vijf terreinen van de theologie: de studie van de Heilige Schrift, de dogmatiek, de controversen (polemie en apologetiek), de ethiek, het kerkrecht en de kerkgeschiedenis. Hierbij sprak Hoornbeek als zijn overtuiging uit, dat de gehele theologie praktisch van aard is, d.w.z. op de praktijk van het kerkelijke en van het persoonlijke leven moet zijn gericht. Bovenal vindt hij een brede historische visie van het allergrootst belang. Deze inauguratie nu bevat reeds het program en de basis, waarop Hoornbeek gedurende zijn verdere academische loopbaan zal bouwen. In de komende tijd zal Hoornbeek uitstekende leerboeken voor verschillende theologische vakken schrijven.

Zo is hij dus niet in Maastricht, maar in de domstad Utrecht aangeland.

4. Hoogleraar

Te Utrecht

Johannes Hoornbeeck zal tien jaren in Utrecht als hoogleraar werkzaam zijn, van 1644 tot 1654. Op 25 oktober 1645 wordt hij ook nog tot predikant in de Utrechtse Gereformeerde Kerk bevestigd. Dat was toen algemeen gebruikelijk bij de in de stad fungerende hoogleraren. Naast zijn professoraat vervult hij daarom met de andere collega's trouw zijn werk voor de gemeente. In ditzelfde jaar portretteert de schilder Frans Hals hem, welk schilderij te zien is in het Koninklijk Museum van Schone Kunsten te Brussel.

Aan de universiteit is hij in zijn theologische opstelling zeer nauw verwant aan Voetius, met wie hij zeer bevriend raakt en al die tijd eensgezind werkzaam blijft. Hij blijkt er een waardige aanhanger van de calvinistische orthodoxie te zijn en ontwikkelt zich tot een volbloed vertegenwoordiger van de beweging van de Nadere Reformatie, die naast geleerdheid het volle pond wil geven aan de *praxis pietatis* (= praktijk der godzaligheid). Hij wordt een geleerde van groot formaat, is dertien talen machtig, zo hoorden we al, en derhalve wel bijzonder toegerust voor zijn wetenschappelijk werk. Zijn eerste opdracht als hoogleraar was de exe-gese, de uitleg van het Oude Testament. Daar begon hij zijn colleges ook mee. Die hadden evenwel steeds een pastorale inslag. Daarnaast had hij bijzondere aandacht voor de kerkgeschiedenis en een sterke, primaire belangstelling voor historische onderwerpen. Dit zal uit zijn latere publicaties nog wel duidelijk worden.

In Utrecht liggen de gelukkigste jaren van zijn korte leven. Op 28 april 1650 trouwt hij er met de 19-jarige Anna Bernard, dochter van de Amsterdamse koopman Isaak Bernard. Ze krijgen drie kinderen, de twee zonen Isaak en Hendrik Emilius en een dochter Anna. Beide zonen bekleeden later hoge ambten in de Republiek der Verenigde Nederlanden. De eerste zoon, Isaak, is aanvankelijk een veel geraadpleegd advocaat in Den Haag en wordt later Raadspensionaris van Rotterdam. Hendrik Emilius, de tweede zoon, staat als praktiserend rechtsgeleerde te boek. Tijdens deze Utrechtse periode staat Hoornbeeck ook regelmatig in contact met het Huis van Oranje. Dit blijkt o.a. uit het feit, dat bij de doop van zijn zoon Hendrik Emilius op 30 december 1657 Emilia, de dochter van Willem I en Anna van Saksen, als een van de getuigen aanwezig was. Door dit contact blijft Hoornbeeck goed op de hoogte van de algehele toestand van land en volk, stijgt hij al meer in aanzien en krijgt hij bredere bekendheid.

a. Zijn publicaties uit de Utrechtse tijd

Hij kan zich in de komende tien jaren in Utrecht ongestoord aan de theologische wetenschap wijden. Hier beginnen ook zijn boeken te verschijnen. De meeste ervan zijn in het Latijn geschreven, slechts enkele in het Nederlands. De voornaamste zullen we naar titel noemen en naar inhoud weergeven.

Over de Joden en hun bekering

In 1645/46 komt er al een eerste publicatie van zijn hand van de pers nl. *Disputationes XIV Anti-Judaicae* (= XIV Anti-joodse Verhandelingen). Geen wonder dat hij hiermee be-

gint. Vanaf het begin van zijn studietijd, zelfs vanaf zijn jongensjaren, heeft de bekering van het Joodse volk hem na aan het hart gelegen. Nog voordat hij iets van een belangrijke theoloog over dit onderwerp had gelezen, wist hij zich – naar eigen zeggen – al sterk betrokken bij de Joden, bij het disputeren met hen en bij hun bekering. Die interesse is nooit weggeëbd. Het geestelijke herstel van het Joodse volk was het grote doel van al zijn inspanningen, zowel in de collegezaal als in zijn geschriften... Het onderwijs van verscheidene hoogleraren was daarbij ongetwijfeld van invloed. In zijn Leidse studententijd volgde hij colleges van Constantijn l'Empereur, die Hebreeuws en Aramees doceerde. Vanaf 1633, het jaar dat Hoornbeeck als student aantrad, gaf deze christen-hebraïst ook les in de 'Joodse controversen'... Ook het onderwijs en de geschriften van Voetius zullen bijgedragen hebben aan Hoornbeecks belangstelling voor het Jodendom. Hij gaf er later blijk van op de hoogte te zijn van de opvattingen van zijn leermeester op dit gebied en sloot zich in meer dan één opzicht daarbij aan. Tijdens de colleges die hij gaf in de Domstad, besteedde Hoornbeeck veel aandacht aan de zending onder de joden. Hij begon er zijn onderwijs met de uitleg van het Oude Testament '*cum digressionem ad Controversias Judaicas*' (= met uitweiding in de richting van de Verschilpunten met de Joden, T.Br.). De disputaties die hij met zijn studenten hield over onderwerpen die het jodendom aangingen, vormden mede de basis voor zijn publicaties⁵. Hoornbeeck zal – zo zullen we zien – in de loop van de jaren drie speciale geschriften wijden aan de christelijke roeping ten aanzien van de Joden.

Zo verschijnt als eerste dan zijn *Disputationes XIV Anti-Judaicae* (1645/46). Het boek is een verzameling van 14 disputaties, verhandelingen, over het Jodendom, die on-

der zijn voorzitterschap aan de Utrechtse universiteit zijn gehouden. In grote lijnen gaat het over de geschilpunten tussen Joden en Christenen, waarbij ook de plaats van het Joodse volk in het heilshandelen van God ter sprake komt. Hij schrijft hierin o.a. over de Heilige Schrift en het gezag van de Joodse Kabbala. Aan de orde komen verder de komst van de Messias, de vraag of Jezus de Messias is, het God- en menszijn van Jezus, waarbij het vraagstuk van de drie-eenheid besproken wordt. Ook gaat het over het lijden en de voldoening van Christus voor de zonden van de mensheid. Het feit van de zondestaat van de mens wordt uiteengezet, evenals de rechtvaardiging van de zondaar voor God. Hoornbeeck handelt over de wet van Mozes en geeft brede aandacht aan de opvatting, dat de Joden door God verworpen zijn en aan de roeping van de heidenen tot gelovige aanvaarding van het Evangelie. Het werk van God met het Joodse volk blijkt toch niet geheel afgedaan te zijn, want er zijn aanwijzingen van een toekomstige bekering van de Joden. En tenslotte bespreekt Hoornbeeck de situatie van de mens na dit leven. Er vinden vele verwijzingen naar Bijbelteksten plaats; meningen van theologen en weerleggingen van Joodse zijde worden vermeld. Alle kwetsieve zaken over de Joodse religie, vooral waar ze de Messias, zijn persoon en zijn werk aangaan, worden dus uitvoerig behandeld. Hoornbeeck was ook uitermate geïnteresseerd in de Hebreeuwse taal en uitstekend op de hoogte van de Joodse denk- en leefwereld. Joodse werken als Talmoed, Misjna en Kabbala waren hem niet vreemd. Opmerkelijk is echter, dat hij zijn kennis van het Jodendom ten dele geput heeft uit geschriften van rooms-katholieke theologen. Meer dan eens citeert hij auteurs als Galatinus en Raymundus Martinus.

Over de mystici en hun afwijkingen

Hetzelfde jaar verschijnt er een boek, waarin hij de mystieke opvattingen van J. Böhme, V. Weigel en C. von Schwenckfeld bestrijdt en afwijst. Het heeft de volgende Latijnse titel: *De Paradoxis et Heterodoxis Weigelianis Commentarius ubi et de Swencfeldo aliisque similis indolis* (= Een commentaar op de ongerijmde stellingen en de afwijkende opvattingen van Weigel en over Schwenckfeld en andere soortgelijke eigenaardigheden). Hij wil niets van hun mysticisme weten. Zo kan Böhme door zijn gezwollen taalgebruik, zijn verwrongen en nevelachtige woorden, wel mooi en verleidelijk tot de ijdelheid der mensen spreken, maar niet tot hun verstand. Hoornbeeck wil met zijn schrijven de gereformeerden met deze afwijkingen bekend maken. Hij gaat in dit verband breed in op de basis en op de oorsprong van alle menselijke kennis, op de astrologie, de vorm en norm van deze kennis en op de eeuwigheid van de Heilige Geest.

Over de geestelijke verlatingen

Ook komt in 1646 van de pers *Gisbertus Voetii Disputaty van geestelicke verlatingen, uit de Latynse tale in onse Nederlandtse overgezet, voortgezset door Johannes Hoornbeeck*.

De beide professoren, Voetius en Hoornbeeck, hebben aan dit boek gewerkt. In november 1636 had Voetius op colleges een Latijnse disputatie *De desertionibus spiritualibus* (Over de geestelijke verlatingen) geleverd. De student Johannes Petri heeft deze daarna vertaald (blz.10-62). Hij voegde Hoofdstuk 7 uit Boek II van *Gevallen der Concienty* van G. Amesius daaraan toe (6 bladzijden). Zo verschijnt het in het Nederlands en kan ieder het lezen. In 1646 nu

voegt Hoornbeeck er nog 'Aan de Lezers' en een brede verhandeling van zichzelf aan toe (blz.63-294) en publiceert dan het gehele werk. In 1659 verschijnt een bijgewerkte druk.

In deze verhandeling zet hij uiteen, dat velen over de geestelijke verlatingen geschreven hebben. Het is nuttig te weten, waar het om gaat.

Wat wordt er dan mede bedoeld, wanneer gezegd wordt, dat God de ziel verlaten heeft? Wel dit, dat Hij, behoudende die noodzakelijke genade der zaligheid, met betrekking tot het gevoelen en de vreugde van haar ziel, voor haar Zich terug trekt; ja dat Hij die ziel niet zoo Zijne gunst en vriendelijkheid doet smaken; haar niet zoo met hemelsche vertroosting en vreugde overstelpt, als wel voorheen; daaruit vloeit dan voort, dat de ziel als 't ware geen gevoel heeft van eenige genade Gods in haar, of daarin hare rust niet vinden kan; terwijl ze in geen enkele zaak vermaak kan scheppen, hetzij dan in hare godsdienstige oefeningen, of waarmee zij zich ook bezig houdt, daar ze de gewone ervaring van de rust en de vreugde, die ze in en uit God genoot, daarbij mist. De ziel verkeert dan in een toestand van erbarmelijke droefheid en dorheid; in plaats van rust ondervindt ze niets dan onrust en mistroostigheid, ja, dan heeft ze strijd, zelfs met God, die, hoewel Hij haar anders vertroost, nu weigert Zijn genadig aangezicht over haar te doen lichten en in toorn tegen haar ontstoken is. God verlaat en verslaat de ziel dan zóó, dat ze moet uitroepen: "Wees Gij mij niet tot eene verschrikking, Gij zijt mijne toevlucht ten dage des kwaads" (Jer.17: 17); de stormen steken dan in de ziel op, "de afgrond roept tot den afgrond bij het gedruisch Uwer watergoten, al Uwe baren en Uwe golven zijn over mij heegegaan" (Ps. 42:8). "De wateren zijn gekomen tot aan de ziel. Ik ben gezonken in grondeloo-

zen modder, waar men niet kan staan; ik ben gekomen in de diepten der wateren en de vloed overstroomt mij" (Ps. 69:2 en 3). Zij spreekt gelijk David in den 55sten der Psalmen: "Mijn harte smart in het binnenste van mij en verschrikkingen des doods zijn op mij gevallen. Vreeze en beving komt mij aan en gruwen overdekt mij. Zoodat ik zeg: Och, dat mij iemand vleugelen, als eener duive gave! Ik zoude heenvliegen waar ik blijven mocht. Zie, ik zoude verre wegzwerfen: ik zoude vernachten in de woestijn". Zoo zijn dezulken, wier ziel ongerust is en die voor God ontstellen; ze trachten alles te ontvlieden en zoeken de eenzaamheid. Al wat ze zien, hooren en denken, het herinnert hun telkens aan hun kwaad en vermeerderd het⁶.

Men voelt in zichzelf de genadige gunst van God niet meer, evenmin Zijn weldaden. Toch is dit geen totale verlatenheid. Dat wordt door Hoornbeeck uit het Hooglied en uit Psalm 22 aangetoond. Er ontstaat vaak een geestelijke worsteling over deze verlatenheid, gepaard met klagen, verlangen en zoeken naar uitkomst. God heeft ook eigen redenen om de ziel met zulke aanvechtingen te bezoeken. Het is om ons te beproeven en het verfoeien van de zonde in ons teweeg te brengen, ook om ons diep te vernederen en om ons het beeld van de Zoon van God gelijkvormig te maken en niet het minst om ons Gods genade op meer waarde te leren schatten.

Maar er is vertroosting, want de aangevochtene door geestelijke verlatenheid is in de staat van genade en een kind van God. Hier zijn vijf gronden voor. Er blijkt ook volharding te bestaan in deze moeilijke tijden. Om dit te bewijzen, worden vele auteurs aangehaald. Er zijn ook goede middelen die aangewend moeten en kunnen worden om uit de geestelijke aanvechtingen en verlatenheid bevrijd te wor-

den. Men moet in elk geval afstand doen van opkomende zondige gedachten en van influisteringen van de duivel. Je mag je gewone werk niet verwaarlozen noch het dagelijkse dienen van de Heere God. Het komt aan op het volhouden, vertrouwen en hopen op de trouw van God. De bestredene mag biddend Christus, de Heiland, aangrijpen. Het is ook zegenrijk het gezelschap van de vromen en vooral van een godvruchtige prediker steeds te zoeken en te onderhouden. Het licht zal zeker weer doorbreken, waarbij bevrijding van het kwade zal plaatsvinden. Een nieuw gevoel van vrede en geestelijke vreugde vult dan weer het hart. Aldus Johannes Hoornbeeck, die het één en ander met vele voorbeelden uit het leven van vromen toelicht⁷.

Het boek bedoelt een pastorale handleiding te geven aan hen, die lijden onder het gevoel van neerslachtigheid en de troost van het evangelie missen. Het wil in de geestelijke strijd van een somber gestelde gelovige hulp bieden. Zulk gevoel van diepe geestelijke neerslachtigheid of verlatenheid was in die tijd heel sterk aanwezig onder christenen. Toch heeft Hoornbeeck het niet slechts bij het constateren van het bestaan en het veelvuldig voorkomen van de geestelijke verlatenheid gelaten; hij opent ook de deur van de bijbelse vertroosting en bemoediging en betuigt dat men er uit zal oprijzen met vernieuwde geloofskracht en verrijkte kennis van wie God is en wat Zijn hulp vermag!

Zo blijkt professor Hoornbeeck degelijke aandacht te hebben voor de praktijk van het geestelijke leven van Gods kinderen.

Over de doop

Een jaar later doet Hoornbeeck een verhandeling over de doop verschijnen. Hij geeft aan dit boek de titel mee

Disputationes de Baptismo Veterum (= Verhandelingen van Oude Schrijvers over de doop). Het komt in 1647 te Utrecht van de pers. Hij geeft hierin uiteenzettingen over de doop. Hij doet dit aan de hand van de volgende vragen: 1. Wie wordt er gedoopt? 2. Wie doopt er? 3. Wanneer vindt deze doop plaats? en 4. Hoe wordt de doop bediend? De antwoorden vindt Hoornbeeck in geschriften uit de vroegere tijden van de kerkgeschiedenis. Hij blijft ook hier historisch georiënteerd. Tegelijk gaat hij wezenlijk in op verschillende problemen, die rond de doop gesteld worden, zoals: de herdoop in bepaalde kerken en groepelingen, de besnijdenis onder de Joden, de vorm van onderdompeling en besprenging enz. Hij geeft hier vanuit het gereformeerde belijden en de gereformeerde praktijk juiste antwoorden op.

Zo is Hoornbeeck bijvoorbeeld tegen het gebruik van getuigen of borgen bij de doop. Hij zou dit gebruik graag in de kerken verboden hebben, omdat het meer tot eerzucht of tot streling van de ijdelheid strekt, dan tot waardigheid en verheffing van deze heilige bediening. De getuigen verbinden zich ook met beloften aan de Kerk en aan de gedoopten, die meer verplichtingen meebrengen dan zij zelf beseffen en kunnen waarmaken. De ouders zijn er doorgaans meer op uit met gevoel voor iemands status getuigen te zoeken dan dat het hen gaat om echte zorg voor het kind. De hele zaak van deze getuigen zou daarom zonder schade en met meer zegen en vreugde nagelaten kunnen worden. Het is ook geen goddelijk gebod. Slechts bij afwezigheid of onbekwaamheid van de ouders of bij gegronde zorg voor de opvoeding van het kind zou het toegestaan kunnen worden.

Zijn homiletiek

Ondertussen verschijnen de *Disputationes theologicae de Ratione Concionandi* (= Theologische verhandelingen over de Methode van het Preken). Ze dienden eerst als dissertatie voor student Hermannus Hoorn uit Emden en ze zijn tijdens zes disputaties behandeld vanaf 4 oktober 1645 tot 13 juli 1646. Dit boek is eigenlijk de eerste complete homiletiek in Nederland na de Reformatie, die Hoornbeeck vervaardigde en door zijn student Hoorn liet verdedigen ter verkrijging van het doctoraat in de theologie. Alles in het Latijn. Zo ging dat in die tijd.

In deze homiletiek stelt Hoornbeeck, dat het verantwoord en zelfs geboden is, dat de theologie in dienst staat van de prediking. Katheder en kansel zijn nauw aan elkaar verbonden. De predikdienst van de kerk moet op zo goed mogelijke wijze verzorgd worden. Daarom is een zo wetenschappelijk verantwoord mogelijke opleiding van predikers van uitermate groot belang. Er behoort goed gepreekt te worden en de theologie-student moet deze 'heilige kunst' behoorlijk aanleren. Theologische bezinning op en praktische oefening van het preken is vereiste zonder meer om deze tot de meeste vrucht voor de gemeente te houden. Hiervoor schrijft hij deze homiletiek.

Hij omschrijft de preek als:

een heilige handeling, die het Woord van God uitlegt en toepast tot opbouw van de gemeente ⁸.

Er mag alleen uit het Woord van God, zowel uit het Oude als ook uit het Nieuwe Testament, gepreekt worden. Zo wil de Heere God het om zijn volk en kerk te leren en te voeden met het ware evangelie. Dit draagt rijke vruchten.

Ook bij de preken over de Heidelbergse Catechismus gaat het om de uiteenzetting van het Woord van God tot onderwijs en opbouw van de jeugd en de ouderen in de gemeente van Jezus Christus. Hoornbeeck neemt afstand van postilles, want dan gaat men anderen napraten én van pericopenpreken, want daarin wordt de Bijbel maar zeer partieel gelezen. De tekst of het tekstgedeelte van de Bijbel kan gekozen worden in verband met de tijd, de plaats en de situaties van de gemeente en de hoorders. Deze mogen zeker niet een kapstok zijn, waaraan de prediker van alles ophangt, zonder dit speciale Woord van God zelf te willen uitleggen en behandelen. De prediker zoek de kernboodschap van deze tekst op en omring dit werk met meditatie en gebeden.

Elke prediker moet wettig door de kerk geroepen en aangesteld zijn voor zijn preekwerk. Niemand mag de preekstoel betreden dan die door de kerk wettig ertoe aangewezen is. Kandidaten oefenen zich slechts onder bepaalde voorwaarden in het preekwerk. De dienaar van het Woord zelf behoort zijn leven ook metterdaad te richten naar het Woord dat hij preekt en leert. Hij moet een geheiligde, gelovige en vrome zijn. Hij moet niet zijn eigen roem en eer of financieel voordeel op het oog hebben, maar de opbouw van zijn gemeente.

Achtereenvolgens bespreekt Hoornbeeck de inleiding van de preek, het hoofdthema met de verdelingen, de verklaring (*explicatio*) van de tekst met de bewijsvoeringen (*documenta*), de toepassing (*applicatio*) met de kenmerken (*signa*), en tenslotte ook nog, hoe men zijn preek zal afsluiten. Bij de verklaring drukt hij de prediker op het hart, dat hij zeer zorgvuldig en nauwkeurig de tekstwoorden zal uitleggen; de leringen moeten op hun beurt uit de verklaring zelf voortvloeien en degelijk onderbouwd worden,

opdat de hoorders weten dat het om de wil van God gaat. Het leerstellige moet toegepast worden. Deze toepassing of aanwending moet gebeuren om de waarheid van het evangelie te bevestigen, te verdedigen, en om afwijkingen te bestrijden. Verder moet in de toepassing ook aangegeven worden, hoe er door christenen praktisch geleefd en gehandeld moet worden. Er vinde aansporing plaats tot uitoefening van de deugd en afhouding van de mensen van misstappen en zonden. Daarbij moet de prediker ook in bijzonderheden afdalen, anders zullen de hoorders niet geraakt worden. De verborgen maskers moeten aangewezen en de subtiele sluiptwegen van de zondaars openbaar gemaakt worden. De berisping behoort vrijmoedig met wijs inzicht en grote ernst in de preek door te klinken. Ook mag bij geestelijke of lichamelijke moeiten de vertroosting ruim uitgedeeld worden en bij zegeningen de verheuging van het hart opgewekt worden. Bij dit alles horen de kenmerken (*signa*) een eigen plaats en functie te ontvangen. Zij dienen ten bewijze van onze geestelijke staat. Ze kunnen opgemaakt worden uit de aard van het geloof, of het al in ons geplant is, maar ook – en die zijn veiliger – uit de vruchten of daden van het geloof. Hoornbeeck verwijst dan naar Joh.13:35,1 Joh.1:6v, 2:3-5, 3:7,10,14,19, 4:2,6,8,13,20 en 5:2v. De liefde en het inachtnemen van Gods geboden zijn zeer betrouwbare tekenen, kenmerken, waaruit wij de werkelijkheid van onze geestelijke staat, het kind van God zijn, kunnen afleiden. Nu moeten de kenmerken met het grootst mogelijke onderscheidingsvermogen, met gerijpt inzicht en met invoelende voorzichtigheid worden aangewend, want het is beslist niet gering een oordeel te vellen over iemands staat en heil en de kenmerken daarvoor aan te voeren. Aan het eind van zijn homiletiek geeft Hoornbeeck nog heel wat praktische aanwijzingen inzake de bid-

dende voorbereiding, het uitspreken, de voordracht van en de gebaren bij het preken. De preek mag ook niet te lang duren – een uur is een normale lengte, vindt hij – , en de prediker kan zijn preek heel goed besluiten door bijvoorbeeld de preek zelf nog eens kort samen te vatten, of een lofprijzing voor God uit te spreken vanwege Zijn heil of een smeking op te heffen om Zijn genadewerking over het gepredikte.

Hoornbeeck geeft in zijn homiletiek ook veel voorbeelden uit de geschiedenis van het preken door de eeuwen heen. Hij heeft een formidabele historische kennis ook op dit terrein! Hij verwijst vele keren naar Amosius, Augustinus, Bernard van Clairvaux, Johannes Chrysostomos en Gregorius de Grote.

Zo heeft hij ons gediend met een theologisch goed opgezette en uitgewerkte homiletiek.

Later, werkend in de Universiteitsstad Leiden, nl. in 1663, voegt hij aan zijn Homiletiek nog een opstel toe. Dat heet *De Concionibus Veterum* (= Over de Preekmethoden van Vroegere Theologen); het bevat vele citaten en voorbeelden uit de kerkvaders en de middeleeuwse schrijvers. Deze heeft hij dan al veelvuldig in zijn homiletiek vermeld met naam en toenaam.

Zijn preek

Hoe Hoornbeeck zelf preekte, wordt enigszins duidelijk uit de ene preek die hij heeft uitgegeven en nagelaten. Het is een z.g. belijdenispreek, gehouden in een dienst waarin jonge gemeenteleden openbare belijdenis van hun geloof deden in de kerk te Utrecht, vermoedelijk in 1648. Dat gebeurde toen altijd vóór de viering van het avondmaal. De verbinding van belijdenis doen en het meevieren van het

avondmaal was toen nog vanzelfsprekend. De titel van de preek luidt: *Belydenis Predicaty Over I.Tim.III.15*. Tot Utrecht. By Jan van Waesberge, Anno MDCXLVIII.

Waarom heeft hij, zo vragen wij ons af, slechts deze ene preek in druk laten verschijnen van de vele, die hij zowel te Utrecht als later te Leiden en ook op andere plaatsen heeft gehouden? Dat schrijft hij zelf in de 'Voor-rede' nl. dat hij

op begeerte van anderen, deese onse Belydenis-Predicaty, handelende van de kercke, ende bewysende de waare, toegelaten (heeft, T.Br.) in druck te gaan: alhoewel geenszins onse mening was, wanneer wyse dede, (volgens de gewoonte onser kercke, voor de bediening des H. Avontmaals), deese, ofte eenige ádere predikaty te doé drucken, oordelende, dat een bysondere kracht is in 't gesprookene woort, welck niet so en is in geschrifte; ende oock en sien wy niet so veel nootsaackelickheits voor het laten drucken van predicatien... 9.

Hier hebben we dus de reden, waarom Hoornbeeck geen verdere preken liet verschijnen: hij vindt het gesproken woord meer kracht hebben dan een uitgeschreven en uitgegeven preek. Hierin was hij het geheel met zijn collega Voetius eens¹⁰. Waarom Hoornbeeck niet 'veel nootsaackelickheits' zag in het laten drukken van zijn preken? Waren er in zijn tijd al genoeg gedrukte preken in omloop en te gebruiken?

Doch voor deze ene keer maakt hij een uitzondering, daar hij heeft 'moeten involgen de verscheidene versoecken, diemen ons hier over deede'. Zo komt het toch tot uitgave ervan, maar hij heeft deze preek

so verandert en vermeerdert, dat het een ander kleet gekregen heeft, ende eer tot een tractaat is geworden, dan een predica-

ty, daar van het niet gehouden en heeft, dan de gelegenheid des wercks, ende sommige hoofdstucken doe eenvoudiglick en klaarlick daar gestelt en verhandelt, buiten verhaal van so veele namen, saacken ende historien, welcke in 'tschrijven, tot de saacke gekomen sijn; want wy self niet en prijsen dat men de verstanden der Toehoorders daar beswaare met verhaal van vremde dingen, die sy niet so wel en vatten. Ons eenigst oogmerck in dit schrijven is geweest, wat naarder te onderwysen de mensen, over de gronden die sy moeten hebben, waaromse tot de Gereformeerde kercke meer gaan, dan tot andere; daar so groot dickmaal is de slechtigheit en nalatigheit van veelen, dat sy gevraagt wordende na reekenschap haares geloofs, en waarom sy lidmaten der kercke sijn, mogelijk meer souden sien op haare Ouders ofte vrunden, die haar hier toe gebracht hebben, dan op 't geloove en de waarheit selve. Wy hebben doch kort gesproocken, ende ons niet seer ingelaten in die lang-wylige disputen, daar so veel over gewist word onder 't verwarde ende verscheurde Christendom, liever lerende en hebbende wel te leven, dan lang te disputeeren. Godt wil geven, dat wy in de waarheit mogen geheiligt worden; sijn woort is de waarheit: hem sy de lof ende eer in sijne gemeente tot in alle eeuwigheit Amen.¹¹.

In deze 'Voor-rede' zet Hoornbeeck uiteen, dat de kerk van God altijd in strijd en lijden heeft verkeerd, als kuddeke zwak in haarzelf. Maar de Heere God heeft haar steeds bijzonder hulp en kracht gegeven, zodat het geloof zich in druk het sterkst openbaarde. Hij geeft dan vele voorbeelden uit de oude christelijke kerk en de reformatie-tijd van gelovigen, die vervolgd, gemarteld en gedood werden, maar toch standvastig bleven en blijmoedig hun Heiland hebben beleden.

De preek zelf gaat over 1 Tim.3:15 en beslaat wel 268

bladzijden. De oorspronkelijk uitgesproken preek moet wel érg vermeerderd zijn. Desondanks willen we proberen de hoofdzaken van deze preek zo kort mogelijk weer te geven.

In de inleiding wordt gesteld, dat het doen van openbare belijdenis des geloofs om toegelaten te worden tot de gemeenschap van alle goederen in Gods Kerk en van het Heilig Avondmaal een oud gebruik is in de christelijke kerk. Zie wat Rom.10:10, Hand.7:37 en de martelaar Justinus hierover zeggen. Bij ons, stelt Hoornbeeck, gebeurt dat nu op de zondag vóór de avondmaalsviering. In de belijdenispreek wordt dan een uitleg van de hoofdinhoud van de geloofsleer gegeven. Omdat we daar in een uur niet mee klaar zouden komen, beperken we ons tot de uitleg van de tekstwoorden, dat de gemeente van de levende God een pilaar en vastigheid der waarheid is, schrijft Hoornbeeck. Dit is het thema van de preek.

De roomsen laten dit slaan op hun kerk, die zonder dwaling is. Hoornbeeck beschrijft nu de voornaamste dwalingen van de 'Paapsche, de Mennistische, Remonstrantsche' kerk en geeft een rechtvaardiging van de daad van de Reformatie, om zo te laten zien, waar de ware Kerk van God is. Want bij het belijdenis doen moet men weten, wie en waar deze kerk is. Daarin moet de jongere niet de visie van onze ouders volgen, maar die van Gods Woord. Dat leert ons, dat niet Petrus noch de paus van Rome, maar Christus het enige fundament ervan is. Dit houdt niet in, dat de kerk zelf niet van de waarheid kan afdwalen, maar dat zij de waarheid wel hoort vast te houden en steeds te prediken. In dit kader noemde de Oude Kerk haar dienaren naar het getuigenis van de Schriften pilaren en vastigheden der waarheid. Zo spreken ook de Joden, daar zij Abraham wel de 'pilaar des werlts' noemen.

We verwerpen de leer van de mennisten, die alle studie o.a. van Hebreeuws en Grieks verwerpen, zodat er bij hen een groot tekort is aan het bestuderen van de H. Schriften en geen verantwoord vertalen en verklaren daarvan. Zij verbieden ook het eedzweren, verwerpen het predikambt, de kinderdoop, het ambt van de magistraat en de menswording van Christus. Bij de remonstranten stelt men, dat de gevallen mens door de krachten van zijn eigen wil genoeg in staat is om te geloven, lief te hebben en te hopen, zonder de genade en werking van de Heilige Geest nodig te hebben. Ook vinden zij, dat de mens in dit leven volkomen kan zijn in zijn werken. Ook de roomse kerk dwaalt, wat velen in haar hebben toegegeven en daarom opgeroepen tot reformatie. Hiervan geeft Hoornbeeck wel zes breed uitgewerkte bewijzen. Waar zegt ook de Bijbel, dat Rome niet dwalen kan, terwijl zij zelf dat van elke andere kerk wel beweert. De roomse kerk onthoudt de leden het lezen van de Bijbel en het drinken van de avondmaalsbeker. Verder wordt gewezen op de dwalingen in de mistheologie, in de beeldendienst en in het pausschap.

So besluiten wy dan/dat om deese én andere redenen/wy voor Gode ende de menschen genoeg doen/waarom wy de Roomsche- Paapsche kercke verlaten/ende achten datse van ieder moet verlaten/ofte gereformeert ende verbeteret worden¹².

De noodzaak van de voltrokken reformatie in de zestiende eeuw is daarom overduidelijk. Al de genoemde kerken zijn niet een pilaar en vastigheid der waarheid of Gods eigen huis. Aan het eind van dit deel van de weerlegging roept de prediker Hoornbeeck allen tot bekering en terug tot 'onse Gereformeerde kercke'.

In het positief verkondigend en lerend gedeelte van zijn preek laat Hoornbeeck horen, dat onze gereformeerde kerken hun leer uit de H. Schriften hebben geput, vele keren met het bloed van hun martelaren bevestigd en steeds beleiden en geprezen hebben. Zo is vandaag onze kerk, waarin God ons deed geboren worden, gezien haar heldere belijdenissen, de pilaar en vastigheid der waarheid. Er is geen leer of kerk, die 1. Gode meer eer toebrengt, hoger stelt en meer erkent als de enige hoogste oorzaak van alles; 2. die de mens meer verootmoedigt en kleiner maakt voor God en hem meer zijn nietigheid, onmacht en ellende laat zien; 3. die meer bekwaam en noodzakelijk is tot godzaligheid; 4. die wezenlijker en beter vertroost dan de leer van onze 'Christelicke Gereformeerde kerckce'. Zij is de ware kerk, die men tevergeefs zoekt in alle andere secten en kerken. Zij geeft geen plaats aan menselijke hovaardij. Zo oordeel ik ook over mijzelf, zegt Hoornbeeck, dat ik op het diepst vernederd moet worden en God op het hoogst heb te prijzen. Onze kerk leert ook, dat de mens van zichzelf geen krachten heeft om zich te bekeren; dat dit geheel gaat door de genadekracht van de Geest. Alleen door de volkomen gerechtigheid van Christus wordt de mens gerechtvaardigd voor Gods oordeel. Wij kunnen de mens nooit genoeg vernederen en God nooit genoeg verhogen. Zo leren ook Bernardus en Luther, ja zelfs de roomse Durandus.

Wij leren ook de eeuwige voor-verordining van God en dat Hij de eerst bewegende en de blijvende opperste oorzaak van alle gebeuren is. Onze daden volgen op Zijn wil en niet andersom. Niet wij bewerken het geloof maar Hij, zodat alle eer Hem toekomt. Het kwade doet de Heere niet, Hij laat slechts toe, dat mensen dit doen. Gods enig welbehagen is de hoogste oorzaak van alles. Zo komt onze bekering door Hem tot stand. Hij bewaart ook zijn gelo-